

ПЕТРО ЄФРЕМОВИЧ ТКАЧУК

В історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка залишили неповторний слід яскраві особистості. Їхня діяльність справила благодотворний вплив на життя, творчий розвиток та діяльність не одного покоління викладачів, співробітників, студентів нашого навчального закладу. Серед них одне з почесних місць займає Петро Єфремович Ткачук, який навчався в цьому закладі і впродовж 45 років у його стінах віддав науково-педагогічній діяльності на благо освіти і культури українського народу. На жаль, він не дожив до наших днів, але в колективі університету його пам'ятають і шанують як людину неординарну, надзвичайно працювиту, цікаву, шляхетну, творчого педагога, глибоко ерудованого фахівця, мудрого наставника і порадника, справжній взірєць служіння науці. Ректор національного університету О.М.Завальнюк присвятив П.Є.Ткачуку такі натхненні слова: «У сузір'ї яскравих, талановитих особистостей, які самовіддано служили і служать українському народові, національній справі, загальнонародним інтересам і потребам, помітно вирізняється постать милого, душевного, висококультурного і завжди надійного, щирого товариша і колеги, відомого вченого-філолога, носія, шанувальника і великого знавця українського духовного простору, глибоко патріотичного, відповідального громадянина і разом з тим свідомого, невтомного працівника на ниві національного відродження – Петра Єфремовича Ткачука (1937-2007 рр.)».

Народився Петро Єфремович Ткачук 20 грудня 1937 року у селі Авратин Волочиського району Хмельницької області у селянській родині. Як і всіх його ровесників, його дитинство у чотирирічному віці опалила війна. Згодом велике горе спіткало сім'ю – на фронті загинув батько, залишились вони вдвох з матір'ю. Повоєнні роки виявились нелегкими, складними: голод, матеріальні нестатки, хвороби. Довелося Петрику і допомагати матері в домашньому господарстві, і пасти людську худобу, заробляти на життя. У школі навчали дітей учителі, залюблені у свою справу, вони давали дітям міцні знання. Серед них виділялась учителька української мови Ликерія Степанівна Чорна, мати теперішнього директора Інституту історії України НАН України Валерія Смолія. Петро Ткачук навчався гарно з усіх предметів, але особливо захоплювався українською мовою. Після закінчення школи трудився у місцевому колгоспі – працював їздовим, доставляв волами пальне з Базалії до тракторного стану, орав людські городи. Постійно цікавився побутом, звичаями своїх земляків, місцевою говіркою. Це значною мірою й визначило його подальший життєвий шлях.

У 1956-1959 роках Петро Ткачук перебував на службі в Радянській армії.

А у вересні 1959 року здійснилася його заповітна мрія: він став студентом історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Він був працювитим, наполегливим студентом, брав активну участь у громадському житті. Акуратно відвідував лекції, семінарські та практичні заняття. Його однокурсники, а також студенти старших курсів помічали його працювитість і систематичність у самостійній роботі. Їх вражали наполегливість і цілеспрямованість, з якими взявся цей простий селянський хлопець із села Авратин. Від закінчення занять працював він у читальних залах аж до їх закриття (о 22-й годині). Крім того, Петро Ткачук брав участь в різних екскурсіях, етнографічних експедиціях, загальноінститутському хорі, самодіяльному драматичному театрі. Пам'ятною стала для нього поїздка у складі студентської бригади для праці на цілих землях Казахстану. Дуже захоплювався Петро й студентською самодіяльністю. Студенти тих далеких років при зустрічах і досі згадують, як майстерно читав він байки і гуморески Микити Годованця, Павла Глазового, Остапа Вишні та інших відомих українських письменників. Коли в 1959 році почала виходити загальноінститутська газета «Радянський студент», студент Ткачук став активним дописувачем до неї. Тодішні студенти згадують про Петра Ткачука і як про комунікабельного, дружнього у стосунках з співмешканцями гуртожитку (тепер на вулиці Лесі Українки). Цікаві спогади залишив про цей період Едуард Крилов. Він згадує свою першу зустріч з П.Ткачуком у студентському гуртожитку: «Тоді він, такий собі міцний, важкуватий, міцної статури хлопець, овіяний вітрами подільських полів, з простими товаришескими манерами, привернув мою увагу своїм своєрідним, можна сказати добрим вихованням, яке в ті часи можна було отримати значною мірою лишень завдяки самому собі, бо батько його загинув на війні, а мати від досвітку до смеркання гнула спину на колгоспній роботі. Пригадую, була тоді неділя, студенти по домівках не роз'їхались, і Петрові ще перед моєю появою в кімнаті захотілося приготувати вареники. В умовах гуртожитку зробити це було нелегко. Але пам'ятаю, як він, закачавши рукави, місив тісто, як вправно працювали його дужі руки. І робив він це, до речі, для всього товариства, яке жило в кімнаті. «Мабуть, йому в житті довелось спробувати всього», – подумалось мені...».

1964 року після закінчення історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту був рекомендований для виконання обов'язків асистента кафедри української мови і літератури цього навчального закладу. Уже з перших кроків роботи на посту викладача ВНЗ Петро Єфремович зарекомендував себе як здібний, талановитий, сумлінний працівник, який не тільки сам володів глибокими знаннями з обраної дисципліни, а й умінням передати ці знання студентам, навчити їх вчитися самостійно і систематично. Збереглися спогади його тодішніх вихованців про педагогічний талант молодого викладача. Ось деякі з них. «Упродовж двох курсів ми, студенти філологічного факультету педагогічного інституту, зустрічалися на лекціях і семінарських заняттях з молодим зі спортивною статурою чоловіком, який свою безмежну любов до української мови намагався передати й нам. Значною мірою йому це вдавалося. З перших днів ми побачили і зрозуміли, що його педагогічне кредо вписувалося у формулу: вимогливість + доброзичливість = справедливість. Саме ця формула забезпечувала Петрові Єфремовичу зворотний ефект – повагу всіх студентів незалежно від того, як вони навчалися: на відмінно чи задовільно. Принаймні, за час мого студентського життя я не зустрічав жодного випадку образ на необ'єктивність оцінювання ним знань студентів чи то на практичному, чи то на іспиті» (Юрій Маркітантов). «Справжнім реалізованим покликанням Петра Єфремовича була наукова і педагогічна діяльність. Він завжди цікаво, творчо, емоційно розкривав теми лекцій. Завдяки прекрасній пам'яті міг вільно цитувати безліч наукових праць, віршів тощо» (Тетяна Марчак). «Хочеться сказати, що це була Людина з великої літери, справжній викладач, що завжди ставився до своїх студентів і колег із розумінням. Я вдячна Петру Єфремовичу за його доброту та чуйність, за знання, отримані на його лекціях. Вони були просто чудовими, адже він годинами читав нам новий матеріал, не послуговуючись жодними конспектами. Я вдячна Петру Єфремовичу за «добре», отриману на його іспиті. Хоча я навчаюся на п'ятірки і хочу отримати червоний диплом, усе ж ця оцінка є для мене особливою, яка мені завжди буде нагадувати про справжнього учителя» (Юлія Коруняк), «Пам'ятаю далекий 1975 рік. Сучасну українську мову прийшов читати в нашу «дівчачу» групу, в якій було лише двоє юнаків, Петро Єфремович. Завжди суворий, підтягнутий, із загадково-доброю усмішкою, із вогником в очах, він вражав нас своєю залюбленістю в дисципліну, яку викладав так, ніби хотів донести слово, його таємниці до кожного, викликати зацікавленість. Петро Єфремович вирізнявся ще й тим, що якимось внутрішнім чуттям відчував, коли студенти не розуміли пояснюваного матеріалу, а коли «не хотіли розуміти». Тоді, коли «не хотіли», він був суворий і безкомпромісний. Здавалося, що Учитель цього не розумів, не міг, не хотів розуміти, і просто не сприймав...» (Алла Лупійчук). Подібних прикладів можна навести ще немало. І всі згадують, яким людяним, турботливим був Петро Єфремович у ставленні до студентів. При зустрічі з ними він постійно запитував, як у них справи, намагався підтримати, переконати, що все буде добре.

Уся його навчально-виховна діяльність мала постійну, чітку спрямованість: він передавав студентам своє захоплення рідною мовою, діалектологією, постійно наголошував на необхідності і надзвичайній важливості записувати живе народне мовлення, прислухатися до слова, через нього передавати людську мудрість прийдешнім поколінням.

У 1970-1973 роках Петро Єфремович навчався в аспірантурі при Київському державному педагогічному інституті, де під керівництвом завідувача відділу діалектології Інституту мовознавства імені О.О.Потебні АН України професора Федота Трохимовича Жилка підготував і захистив кандидатську дисертацію «Фонетична система західноподільських говірок української мови (вокалізм і консонантизм)». Пізніше Петру Єфремовичу присвоєно вчене звання доцента (1981 р.), обрано на посаду професора (2002 р.).

У 1977-1978 роках П.Є.Ткачук працював деканом факультету, продовжуючи лінію на формування висококваліфікованих, національно свідомих фахівців української мови та літератури для українських шкіл. В цей період виявилася ще одна чудова риса як керівника і вихователя молодого покоління майбутніх учителів. Він добре знав і розумів проблеми тогочасного студентського життя, в тому числі й матеріальні, постійно турбувався про забезпечення стипендіями та надання матеріальної допомоги усім студентам, які цього потребували.

З 1978 року Петро Єфремович обраний на посаду завідувача кафедри української мови. Тут він працював до кінця життя, майже два десятиліття. Тут він повністю віддався улюбленій справі – навчально-методичній, науковій та виховній роботі. Вся його діяльність у цей час спрямована на згуртування викладачів кафедри в монолітний колектив однодумців, діяльність якого була б спрямована на відродження у студентів інтересу до національної спадщини, на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до успішного виконання професійних обов'язків, постійного оновлення науково-педагогічних знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурному житті країни.

Як завідувач кафедри професор П.Є.Ткачук багато зусиль докладав до утвердження української мови як державної, підвищення фахового рівня викладачів, удосконалення навчаль-

ного процесу та здійснення контролю за ним, впровадження інноваційних технологій і зміцнення зв'язків кафедри з науковими установами й освітніми закладами. Особливо хвилювали його питання утвердження української мови як державної. Ще в 1976 році у газеті «Радянський студент» (в номері від 29 червня) у статті «Дбаймо про красу мови» він писав: «Якість мови – одна з основних ознак високої мовної культури, бездоганного вміння висловлювати свої думки. Існує багато причин, що викликають появу помилок: це і неповне засвоєння норм літературної мови, і недостатньо уважне ставлення до мовної традиції, і невміння розібратися у смислових відтінках і стилістичних якостях слів тощо. Кафедра української мови приділяє значну увагу питанням підвищення грамотності та культури мови студентів. Щоб зосередити різні заходи під девізом підвищення мовної культури, залучити до них якомога більше студентів, нещодавно проведено Тиждень культури мови. Атмосфері цього заходу сприяло й відповідне оформлення – куточок «Пильуйте наголос!», спеціальний випуск «Лінгвістичного бюлетеня». Майбутні педагоги писали конкурсні диктанти і твори. Праця над підвищенням мовної культури складна, тривала, потребує багато часу й зусиль. Але вона має велику суспільну вагу...».

Особливо активно, як ревний захисник утвердження в нашому житті української мови як державної, П.Є.Ткачук виступав у період горбачовської «перебудови» та з набуттям Україною незалежності. При цьому наголошував, що основну роль у цій важливій справі має відіграти школа: «Адже серед її безпосередніх обов'язків виховання людини перебуває на чільному місці». І дуже важливо, щоб держава зробила все можливе для докорінного поліпшення матеріального рівня життя учительства, створення належних умов для його педагогічної діяльності. П.Є.Ткачук також підкреслював важливий вплив на утвердження статусу української мови як державної з боку і церкви, і родини, і засобів масової інформації. Висловлював жаль щодо того, що в ЗМІ духовні цінності часто відходять на другий план, а домінує пропаганда масової культури. Доводиться констатувати, що ці думки й досі не втратили своєї злободенності.

З ініціативи П.Є.Ткачука кафедра української мови, очолювана ним, взялася за розробку колективної теми «Утвердження української мови як державної». Його цікавили і хвилювали також питання реформування, удосконалення сучасного українського правопису, забезпечення вчителів, учнів, студентів, всіх шанувальників української мови і культури необхідною кількістю підручників, посібників, словників (тлумачних, орфографічних, синонімічних та ін.), виконаних на сучасному науковому рівні і за цінами, доступними широкому загалу.

Весь свій талант ученого і педагога він віддавав плеканню рідної мови, з синівською любов'ю піклувався про неї. Українська мова стала об'єктом його досліджень і роздумів. Учений відстоював українську мову як державну, оберігаючи її від суржику, зневаги до неї з боку державних чиновників. З цієї проблеми гарно прислужилася праця Петра Ткачука «Словник-довідник з культури мовлення», якою користуються у вузах, школах, установах. Вона спонукає до дослідження широкі кола освітян. Цей словник Петро Єфремович укладав понад десять років, тому що мав надзвичайну повагу до слова оприлюдненого, друкованого. У ньому він подавав приклади з мовлення студентів і пропонував відшліфовані з великою відповідальністю унормовані вислови-відповідники.

Із середини 90-х років у розвитку університетської науки розпочався новий етап: було взято курс на тісне співробітництво з науковими академічними установами та провідними вищими навчальними закладами України. Активну роль у цьому важливому процесі відіграв і П.Є.Ткачук, який з 1995 року керував Центром мовознавчих студій Інституту української мови НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті, діяльність якого спрямована на виконання завдань, пов'язаних з утвердженням української мови як державної, лексичним атласом української мови, Загальнослов'янським лінгвістичним атласом; лексикою, фраземікою та синтаксисом південно волинських і подільських говірок; створенням навчальних посібників з мовознавчих дисциплін; рецензуванням наукових праць викладачів університету й інших вищих навчальних закладів та вчителів шкіл.

Під керівництвом П.Є.Ткачука сформувалася наукова школа «Південно волинські й подільські говірки як ареальні одиниці української мови» (доц. Коваленко Н.Д., Шеремета Н.П., Яропуд Л.Г., ст. викл. Мозолюк О.М.), в рамках якої ведеться підготовка матеріалів до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, Лексичного атласу української мови та словника західноподільських говірок, записування діалектної лексики у зоні забудови Дністровської ГЕС. З теми «Лексичний атлас української мови» за спеціальною програмою записано діалектний матеріал у семи населених пунктах Хмельницької області (доценти П.Є.Ткачук, Л.Г.Яропуд, ст. викладач Н.П.Шеремета). Крім того, підготовлено до 10 кандидатських дисертацій, опубліковано понад 300 наукових праць (серед них і в зарубіжних виданнях), десятки підручників і посібників для студентів та вчителів.

Завдяки здійсненим польовим дослідженням упродовж 2000-2005 рр. за спеціальною програмою, в науковий обіг уведено великий за обсягом діалектний матеріал. Він використовується

для укладання лінгвістичних атласів, діалектних словників, на заняттях із сучасної української літературної мови, історії української мови, діалектології, для написання курсових, дипломних та магістерських робіт студентів.

П.Є.Ткачук – активний учасник підготовки й такого важливого видання, як Загальнослов'янський лінгвістичний атлас, що готувався спільними зусиллями в рамках міжнародного співробітництва академії наук ряду європейських країн, в тому числі України, Росії, Білорусії, Польщі, Чехо-Словаччини, Югославії та інших. Високу оцінку діяльності П.Є.Ткачука у цьому проекті дав професор, доктор філологічних наук, завідувач відділу діалектології Інституту української мови НАН України Павло Гриценко: «У всеслов'янському суголоссі українська мовна партія звучала П.Є.Ткачукові потужно й виразно! ... У таких фундаментальних дослідженнях, як *Атлас української мови* чи *Загальнослов'янський лінгвістичний атлас*, створенню яких віддають роки праці й натхнення кілька поколінь учених, визначити роль, доробок окремих учасників наукового проекту виявляється складно. Показовою є сама участь й результати участі в таких проектах, постійна співпраця у гроні визначних науковців. Таких результатів можуть досягти лише надійні й сильні особистості, для яких праця – тривала, втомлива, інколи безнадійна і безконечна – ніколи не втрачає принадності й чарівної сили. До таких мовознавців належав і професор Петро Єфремович Ткачук».

Важливу роль П.Є.Ткачука, як члена міжнародної робочої групи, у підготовці цього атласу «на всіх етапах роботи – від збору матеріалів до створення карт і виходу в світ перших томів» відзначив також В.В.Іванов – голова Міжнародної комісії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу при МКС, доктор філологічних наук, професор (у листі до ректора Кам'янець-Подільського педінституту А.О.Копилова від 29 грудня 1988 року).

Варто наголосити, що професор П.Є.Ткачук не тільки сам був активним і досить успішним науковцем, але й уміло організовував науково-дослідну роботу студентів, аспірантів нашого навчального закладу, надавав значну методичну допомогу педагогічним інститутам та університетам України, широко пропагував через організації і проведені з його ініціативи науково-методичні семінари, науково-практичні республіканські й міжнародні конференції.

Взяв участь у роботі 32 міжнародних, всесоюзних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій.

Виступав офіційним опонентом кандидатських дисертацій: В.О.Бузинської – «Акцентно-ритмічна структура слова у буковинських говірках» (1989) і К.І.Чорней – «Українські говірки Південної Буковини (фонетика)» (2004). Рецензував кандидатські дисертації Бекеш Н.Б. – «Граматична аналогія в говорах української мови (Словозміна іменників)» (1994), Зубрицької М.І. – «Бойківська іменникова словозміна» (1992), Навчу Г.В. – «Формально-синтаксичні та функціонально-синтаксичні особливості окличних речень у сучасній українській літературній мові» (2004) та Телеки М.М. – «Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові» (2005).

Його звитяжна праця, досягнення у науковій праці дали дорідні сходи у працях колег, молодих дослідників, близьких. Його донька Олена успадкувала батьківський фах, захистила кандидатську дисертацію і працює доцентом у Хмельницькому національному університеті.

П.Є.Ткачук відомий також як активний учасник громадського життя, виконував чималу громадську роботу: виступав з доповідями з актуальних питань мовознавства і методики перед учителями міста й області, рецензував дисертації та автореферати кандидатських досліджень, науково-методичні праці викладачів та учителів.

Як вірний син рідної неньки України він щиро вболівав за її долю, тому не стояв осторонь ні під час національно-визвольних мітингів восени 1990 р., ні під час Помаранчевої революції. Петро Єфремович був також одним із організаторів комісії щодо повернення історичної правди місту – перейменування вулиць. Разом з іншими прихильниками національної ідеї активно виступав за присвоєння нашому навчальному закладу імені його першого ректора Івана Огієнка. «Український патріотизм і Петро Єфремович Ткачук – це, на мою думку, слова-синоніми, – згадує Василь Товкайло. – За час нашого знайомства на теми українства, українського патріотизму, виховання патріотизму ми проговорили багато-багато годин. І кожен раз дивувала його щирість, активна позиція, намагання залишитись не стороннім спостерігачем, а завжди бути співучасником».

Цікавою людиною був Петро Єфремович і у повсякденному житті, у побуті, в своїх уподобаннях. Був людиною невибагливою, скромною, чесною і правдивою, водночас – надзвичайно вимогливою, непримиренною у питаннях моралі, ставлення до своєї землі, рідної мови, народних звичаїв і традицій. Любив доглядати бджіл, яких називав божими створіннями. Захоплювався матеріальними старожитностями, легендами і переказами подільського краю, народнопісенною творчістю. Усі, хто знав його, відмічають «ще одну яскраву грань у житті Петра Єфремовича, без якої його великий духовний світ був би неповним, – це захоплення піснями скарбами українського народу» (згадує Людмила Мужеловська). Для нього народна пісня – це злет душі людської. Ніжно й гаряче, притишено й піднесено, щиро й гордо, іноді зажурено лились з його

вуст пісні «Місяць на небі», «Чорнії брови, карії очі», «Ой хмелю ж, мій хмелю», «Ой на горі женці жнуть», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Повій, вітре, на Україну», «Три криниченьки», багато інших. Таке трепетне й шанобливе ставлення до народних традицій і звичаїв говорить про справжню українську душу Петра Єфремовича.

Понад 40 років віддав Петро Єфремович Ткачук роботі в нашому університеті. Нагороджений Почесною грамотою міністерства освіти і науки України (2003 р.), двома значками: «Відмінник народної освіти» (1988 р.) та «Відмінник освіти України» (2001 р.).

Найголовніша ж його нагорода – добра, вдячна пам'ять колег, студентів, усіх, хто його знав. Людина неординарна, надзвичайно цікава, шляхетна. Учитель, який до фанатизму (в позитивному значенні цього слова) був залюблений у свою справу і самовіддано виконував величну місію впродовж усього життя. Таким він продовжує жити в наших серцях, помислах, справах.